

YENİ OSMANLILAR VE HÜRRİYET

Bu değişen evrenin olaysız kaldığı yoktur. Feleğin çarkı düzenli dönmüyor, dönüşü vakitli vakitsiz yorgunluklara uğruyor. Karışıklıklara ve çekişmelere en çok uğrayan ve en geniş alan olan yer politikadır. İnsanoğlunu tabiatın zorunluğu ilerlemeye ve yükselmeye ve bunun için de devamlı harekete sevketmiştir. Uygarlıkla gelişen fikir adamı sınırlı çevresini yarıp ileriye atlamaya heveslidir. Dünya tarihi bu doğuştan şevkin pek çok örneğinin şehadet aynasıdır.

On üçüncü Hicret asımın (Milâdi XIX. Yüzyıl) ikinci yansı Osmanlı topluluğunda da bu çeşit hareketlere şahit olmuştur. Kuleli olayı(l) denilen ve birkaç kişilik bir demek tarafından yapılmasına teşebbüs edilen olay sırf Sultan Abdülmecid'in şahsı ile ilgili olup devlette esaslı bir reform yapmak fikrine dayanmıyordu. Bu sebeple hiçbir etkili sonucu olmadı.

Âli Paşa'nın en uzun süren son sadrazamlığı başlarında Yeni Osmanlılar adı altında bir gençler grubu ortaya çıkmıştı. Bu ad sonraları Fransızcadan çevirme "Genç Türkiye" (2) ye dönüşmüştür. Yeni Osmanlıların amaç, meslek örgütleriyle geleceklerine dair biraz bilgi verelim:

Yeni Osmanlıların, yeni deyimle Genç Türkiye'nin amacı, Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına son vermek ve devlette hürriyetçi bir yönetim kurmaktı. Bunun için evvela Âli Paşa'yı yerinden düşürmek ve ikinci olarak onun yerine yeni düzene taraftar ve hürriyetçi yönetimi sağlayacak taraftar kimseler bularak yerine oturtmak gerekiyordu. Programlarında icap ederse Âli Paşa'yı yok etmek de varmış.

Dernek halini alan bu gençler ara sıra toplanarak karşılıklı fikir alış verişinde buldukları gibi bu işi nasıl yapacaklarını kararlaştırmak ve yeni hükümeti oluşturacak kişileri belirlemek için bir gün Ayasofya camiinde toplanıp görüşmüşlerse de oybirliği ile kesin bir karara varamamışlardı. Mehmet Bey sadrazamlığa amcası Mahmut Nedim Paşa'yı (3) ve diğer bazıları da Ahmet Vefik Efendi'yi (Paşa) tavsiye ediyorlardı. Bakanlıklara da aydın fikirliilerden doğruluğu ile tanınmış devlet adamları aday gösteriliyordu. Ahmet Vefik Efendi (Paşa)'nın bu işten haberi var mı idi bilmem. Fakat Maarif Nezaretine (Milli Eğitim Bakanlığına) aday gösterilen Salih Efendi hiçbir şeyden haberi olmadığını ve durumu öğrenince(4) Âli Paşa'ya anlatarak kendisini temize çıkarmaya uğraştığı sırada "merak etmeyiniz Efendi Hazretleri; ter- tipçilerin kim olduğunu ve kimlerin dahil bulunduğunu biz biliyoruz" güvencesini aldığını söylerdi.

Cemiyetin ruhu ve başı Mehmet Bey idi. Mehmet Bey Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşi Sağır Ahmet Bey'in(*) küçük oğlu olup yakınlığı dolayısıyla amcasını bakanlar kurulu başkanlığına uygun buluyordu. Ziya Bey (meşhur şair Ziya Paşa) mabeyn kâtiplerinden iken Sultan Abdülaziz'in padişah oluşunun ilk zamanlarına onunla yakınlık sağlayarak Âli Paşa aleyhinde ağır sözler söylemiş. Âli Paşa tepmesine uğrayarak kâtiplik görevinden alınmış ve taşra memurluklarına atanmıştı(5). Hürriyetçiler grubundan olduğundan sonradan Paris'te. Genç Türklerin fikir ve mevki bakımından en büyükleri olmuştu.

Ayasofya toplantısından sonra emniyet durumu öğrendiğinden şiddetle araştırma ve takibata

başlamıştı. Bir gece Sağır Ahmet Bey'in İstinye'deki yalısını ellek ellek aradılar. Adı geçenin büyükoğlu Ali Haydar Bey anlatırdı: Aramadan bir gece evvel geç vakit Mehmet Bey yalıya gelerek yanma bir miktar eşya aldıktan ve annesi, analık şefkati ile, bütün parasını ve iki parça elmas iğnesini kendisine verdikten sonra yalıdan savuşup Avrupa'ya kaçmayı başarmış. En küçük oğlunun bu girişimlerini yeteri kadar bilmeyen Ahmet Bey evinde yapılan yakışksız aramadan üzülererek ertesi günü Ali Haydar Bey'i Fuad ve Âli paşalara şikâyetlerini bildirmek için göndermiş. Âli Haydar Bey evvela Kanlıca'ya Fuad Paşa yalısına geçerek ayak üzerinde paşaya durumu anlatabilmiş ve onun tavsiyesi üzerine doğru Bebek'e Âli Paşa yalısına inmiş; Âli Paşa'ya babasının sözlerini iletmiş. Ahmet Bey eski şöhretinden ve evine yapılan onur kırıcı hareketten bahsederek nasıl bir suç ve kabahat işlediğini bilmediğini, hükümetin kendisine karşı güveni kalmadı ise İstanbul dışında kararlaştırılacak ve gösterilecek bir yerde oturmaya hazır olduğunu söylemiş imiş. Âli Paşa "babanız beyefendiye özellikle selam ederim, kendisine yerden göğe kadar güvenimiz vardı, lâkin zabıta haberlerinde Mehmet Bey Efendi'nin ismi dolaşıp duruyor, kendisinden bazı şeylerin soruşturulması gerekiyor, aranıyor fakat bulunamıyor, rahat olsunlar ve Mehmet Bey nerede ise bulup hükümete göndersinler, hükümetin başka maksadı yoktur" gibi sözlerle Ali Haydar Bey'i nazik bir şekilde savmış.

Mehmet Bey'le kaçmayı başaranlar Nuri (Reji komiseri) ve Re- şad beyler idi. Doğru Paris'e gittiler. Arkalarından Ziya Bey ve Agâh Efendi ve Namık Kemal dahi gelip Paris'te toplandılar. Rüşdiye öğretmenlerinden Ali Suavi de İstanbul'dan kaçmıştı. Evvelkiler kendisine pek yüz vermemişlerdir. Paris'te buldukları müddetçe Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa(6) her birine rütbelerine göre aylık bağlayarak geçimlerini sağlamıştır.

Mustafa Fazıl Paşa, İbrahim Paşa'nın oğullarından olup babasından 35-40 milyon frank kadar miras yemişti. Yaşı dolayısıyla Mısır hidroliğine aday idi. İstanbul'da bakanlık yaptı ise de fikir bağımsızlığına sahip ve hürriyet taraftan olduğundan(7) Genç Türklere dost idi(**).

Genç Türkiye adım alan (8) Yeni Osmanlılara, Paris'te öğrenim yapan veya görevli bulunan Müslüman veya Hıristiyan gençlerimize III. Napoleone'nun baskılı idaresinden şikâyetçi olan hürriyetçi Fransız gençleri de katılarak bir siyasi demek kurdular. Meşhur gazeteci ve tarihçi Leon idi(9). Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde Genç Türkler Fransa Hükümeti tarafından geçici olarak Paris'ten uzaklaşmaya çağrıldığından Londra'ya gittiler ve orada muhbir ve Hürriyet gazetelerini yayınlamaya başladılar. Muhbir Ali Suavi'nin gazetesi idi. Bu gazeteler Beyoğlu'nda Tünel başında bugün Verdun'un gözlükçü dükkânında bulunan Vik adında ihtiyar bir Fransız kitapçısından gizlice alınırdı(10).

Bu gençlerin gerçekten devlet ve milletin hayrına dönük olan amaçları yüceltmeye ve adları milletin hafızasında saklanmaya lâyıktır. Vatandan ayrılmaları ve gurbeti göze almaları, hükümetin her türlü takibatını göze almaları kuşkusuz fedakârlıktır. Fakat istedikleri şey ne idi ve memlekette bunu yapmak mümkün mü idi? İşte buralarım tamamıyla belirleyemiyorlar ve tahmin edemiyorlardı. Evet, istenilen hürriyet idi. Amma bu çekici sözün politik anlamı sözlüklerdeki

manası gibi açık ve belirli değildir. Avlanması zor bir avdır. Onu getirdik demekle gelir mi? Ve gelse de yerinden hoşlanarak yerleşip kalır mı? Yoksa iyi kabul edildiği zannı ile kendine gösterilen ilginin ya eksik ve ters ve özellikle mantıksız olduğunu görerek başım alıp çıkar gider mi? Gençlik sebebiyle düşünilemeyen şeyler bunlardı. Çünkü o çok nazlı şeyi getirmekten ziyade korumak güçtü. Çünkü cilveli olduğu kadar titiz olduğundan aşıklarında içten bağlılıktan sapmaya benzer bir hareket gördü mü sezdirmeden gözden kaybolur. Gerçi ciğer yakan sevgisi gönüllerde sağlam yer etmiştir, fakat ararsanız dışarıda bir izini bile bulamazsınız.

Genç Türkler o nazlı sevgiliyi kucakladık sanmışlar ve âşıklığın bütün heves ve zevklerini tatmışlardı. Buluşma ve kavuşmanın geçici ye ayrılık yarası ile millî onurda açılacak yaraların devasız olacağını kestirememişlerdi. Fakat ne zarar. Fuzulî'nin *"Salik-i rah-ı hakikat aşka eyler iktida-hakikat yolunda olan aşka uyar"* dediği gibi hak yolunda çarpışanların sağı başarının tadı ve solu ayrılık acısı olduğu, doğuştan dövüşçü (II)nün *"Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet; Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten"* özleyici feryadı, can yakıcı aleve soğuk su akıtan avutucu bir kaynak yerine geçmez mi? Bu çeşit avutma siyasi yenilikçiler için yeter mi bilmem.

Her ne ise; gençler topluluğu bu tatlı hayallerle bir müddet Paris'te vakit geçirdi; memleketlerine gizlice soktukları yayınlarıyla bir uyarma ve uyanma meydana getirecekleri ümidini besleyip durdular. Acaba başarsalar ne yapacaklardı; yapılmasındaki güçlük ve tehlike belli olan Âli Paşa hakkındaki niyetleri ki programlarının birinci maddesi idi, gerçekleşti ve paşa yerinden atıldı farzedelim. Esas amaç olan hürriyet rejimi ne şekilde ve kimler tarafından vücuda getirilecek, nasıl kurulacak idi. Burası kendilerince pek kolay görünmesine rağmen uygulaması gayet güç ve zordu. Şekli ve genişliği çizilmemiş ve sınırlandırılmamış, bir kesin deyim olarak ortaya atılmış olan hürriyet rejimini bilgili ve akıllıca ve milletin kavrayışı ile uygun olarak, geleneklerine uygun bir şekilde düzenlemek gibi önemli vazifesi ilk düşünüldüğü gibi Mahmut Nedim Paşa veya Ahmet Vefik Efendi'nin (Paşa) başkanlığında kurulacak emin ve güvenilir bir bakanlar kuruluna bırakılacağına göre kuruculuk hizmetini yapacak olan kişilerin her kim olursa olsun her şeyden önce yeteneği, bilgisi, düşüncesi, şahsî görüşü, millî onuru, işinin ehli, kısacası böyle büyük bir işe yeterli olup olmadığı enine boyuna incelenmesi ve tartılması gerekli idi. Halbuki adaylardan Mahmut Nedim Paşa'nın karakteri ikbal koltuğuna oturunca bütün çıplaklığı ile meydana çıkıverdi. Ahmet Vefik Efendi'nin (Paşa) millî onuru, bilgisi ve bilinen metaneti ile beraber hür fikirli ve sert tabiatı böyle nazik ve pürüzlü bir işi yürütmeye uygun değildi. Zamanın devlet adamları arasında Yeni Osmanlıların istediklerini değerlendirecek ve kabul edebilecek yalnız bir büyük adam vardı. O da Fuad Paşa idi. Fuad Paşa, memleketin ihtiyaçlarını kavramış, hürriyet yönetiminin faydalarını takdir eden, becerikliliği ve güzel konuşması sayesinde işleri çevirmeye muktedir ise de ortamın durumunu göz önünde tutan ve öngörülen işlerin yerine getirme imkânını görmedikçe tehlikeli bir yola girmesi asla umulmayan paşaya açılmaya elbette cesaret edememişlerdi. Ama iş duyulduktan sonra karşı olmadığı ve Paris yararının gözdesi ve beğendikleri olduğu da bilinmektedir(12).

"Hürriyet ateşinin parıldayışı ile" ışıldayan genç dimağlar tatlı kuruntularına senelerce renk kattılar ve Paris âleminde iyi karşılandılar. Büyükelçimiz Cemil Paşa kendileriyle hiçbir ilişkide bulunmamış ise de rahatsız edilmeleri için de hükümet üzerinde hiçbir teşebbüste bulunmamıştı. Ziya Bey'in (Paşa) Zafemâme'si(13) Paris'te yazılmıştır. Rahmetli öğretmen Feyzi "zafernâme şairin kafasında kasidesi, tahmisi ve şerhi üçü beraber düşünülmüş en mükemmel bir eserdir" derdi.

Adı geçen sonradan padişaha sunduğu kasidelerin birinde hayattan şikâyet konusundan başlayarak söylediği:

Bir hasm-ı bi mürüvvete duş ettikim beni
Kalb-i haşin-i bilmez idi rahm ü şefkati
İtfaya bezl-i himmet ederdi hased edip
Her kimde görse zerre füruğ-ı liyakati
Enzar-ı lütfün etmiş idim celb Efendimin
Abd-i keminenin bu idi hep kabahati
Yalvardım itizar ve tazarrular eyledim
Asla tagayyur etmedi kin ve husumeti
Encam-ı kâr Kıbnsa nefy etmek istedi
Gördüm ki cana kasd idi manada niyeti
Bir başka çare kalmadı tahlis-i can için
Terk-i diyara eyledim âhir azimeti
Bais bu oldu terkime minnetti canıma
Yoksa Veli-i Nimetimin emir ve hizmeti
Beş yıl tahammül eyledim alam-ı gurbete
Koymam hesaba gördüğüm envai mihneti
Pir etti tazelikte beni baht-ı Vaj-gün
Âlemde bence bitti hayatın halaveti
Bah çoktan eyler idim nefsimi telef
Menetmeseydi talatının şevk-i ruyeti
Hakk'a hezar şükür ki ol şer-i mahzdan
Etti halâs hem beni mülk ü milleti

beyitlerinde şairlik mübalağasını dikkate almazsak, Âli Paşa hakkındaki fikir ve duygulan açıklığa kavuşuyor. Halbuki paşadan gördüğü muamele "El-ceza min cins el-amel - Ceza Amelden sayılır" cinsinden idi(14).

Her ne ise, Ziya Bey (Abdülhamid Ziyaeddin) Âli Paşa'nın ölümün den sonra İstanbul'a gelebilmiş ve yine devlet hizmetine girerek çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Adana valisi iken orada ölmüştür (1296-1879) Beş sene kadar evvel vezirlik rütbesine kavuşmuştu.

Kemal Bey(***) İstanbul'a daha evvel dönerek İbret gazetesini yayınlamaya başladı. Nuri,

Ebuzziya Tefvik ve İsmail Hakkı beyler yazı kurulunda idiler. Ahmet Mithat Efendi de o sırada basın âlemine atılmıştı. İbret, siyasi ve edebi makalelerinde vatan ve hürriyet fikirlerini açıkça ima ettiğinden 19. sayısında Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kapanmış ve Kemal Bey (Namık Kemal) Gelibolu mutasarrıflığına atanmıştı. Mithat Paşa sadrazam olunca Kemal Bey istifa ederek İstanbul'a gelmiş ve İbret gazetesini tekrar yayınlamaya devam etmişti. Koleksiyonu 132 sayıdır. Gazete kapatıldığı gün matem işareti olarak kara bir çerçeve içinde, çarpık dizilmiş bir ilâve çıkararak sonuna "Yaşasın millet, Yaşasın vatan" dualarını yine sıkıştırmıştı. Ancak İbret'in parlak makaleleri o zaman halkın anlayış seviyesiyle uygun olmadığından okuyup anlayan ve zevkine varan gençler ve fikir adamları azınlıkta ve eski Ceride-i Havadis'i ona üstün tutanlar çoğunlukta idi.

Genç Türklerin ateşli dimağları sakinleşmemiş ve sayılan bir ölçüde çoğalıp amaca ulaşmak için her türlü ilerleme ve medeniyet yollarını yurda sokma gayret ve çalışmasından vazgeçmemişlerdi. Güllü Agop Efendi(15) Gedik Paşa tiyatrosunu açmış olduğundan tiyatroya çeviri veya telif yoluyla piyes sağlamak, sanatçıları yetiştirmek ve konuşmalarını düzeltmek işini üzerlerine aldılar. Başlarını derde uğratan da bu tiyatro işi oldu. Kemal Bey'in (Namık Kemal) Silistre yahut Vatan (Vatan yahut Silistre) piyesi sahneye ilk konduğu gece tiyatro çok kalabalık olup (Mustafa Fazıl Paşa da orada imiş) seyirciler duygularının etkisi ile coşarak "Yaşasın vatan" seslerine hep bir ağızdan katıldıkları gibi yazan sahneye çağırarak tekrar tekrar alkışlamışlar ve tiyatrodan çıkarken büyük bir kalabalık tarafından da uğurlanarak "yaşasın Kemal, yaşasın millet" diye gösteri yapmışlar ve "muradınız nedir, muradımız budur, Allah muradımızı versin" gibi sözlerle hürriyet taraftan olduğu etrafa yayılmış olan Veliahd Murad Efendi'nin adını dile getirmişlerdi. Ertesi gece piyes ikinci kez oynanırken Kemal Bey tiyatrodan tutuklanarak yönetim emriyle yani duruşmasız kendisini Magosa'ya (Kıbrıs) Nuri ve Hakkı beyler Akkâ'ya ve Ahmet Mithat Efendi ile Tefvik Bey (Ebuzziya Tefvik)(16) Rodos'a sürülmüşler ve saltanat değişikliğine kadar sürgün yerlerinde kalmışlardır. İftiracılar Sadrazam Esat Paşa'yı da onlarla birlikte diye padişaha çekıştirdikleri söylenir.

(*) Ahmet Bey, Mahmut Nedim Paşa kardeşlerinin en büyüğü olup bilgili, ciddi ve temiz bir kimse idi. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir gün ziyaretine giderek tutumunu düzeltmesini nasihat ve tavsiye ettiğinde kendisini beğenmiş paşa tarafından hafife alınarak karşılanmış ve aşağılanmış olduğundan "bari Naima tarihini okusanız biraz uyanırdınız" diyerek oradan ayrılmış ve bu makamda iken bir daha yanma uğramadığını anlatırlardı.

(**) Saraylara en sonra giren "doğru sözdür" deyimini Mustafa Fazıl Paşa'nındır. İstanbul'da, Asım Paşa konağında (şimdi Evkaf Bakanlığı) ilk defa kullup kuran odur.

(***) Kemal Bey, Âli Paşa'nın ölümüne "hake defnettiklerinde söyledim tarihini. Yen geçti sadr-ı Âli vardı der-ki esfele=Toprağa gömdüklerinde tarihini söyledim, yere geçti Âli'nin vücudu cehennem dibine vardı" tarihini söylemişti. Bir şakacı bu beyti değıştirerek aşağıdaki gibi okurdu: "Çıktı zor canı habisin söyledim tarihini, yere geçti Sadr- Âli gitti der-ki esfele". Adı geçenin bundan sonraki hayatı bilinmemektedir.

Paris yaranından Agâh Efendi Anadolu müfettişi Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'nın büyük kardeşidir. Vaktiyle Tercümanı Efkâr adıyla bir gazete çıkarmış ve Posta Nezaretinde (Ulaştırma Bakanlığında) bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra yine devle hizmetine girmiş bir aralık Ankara'ya sürülmüştü. Son görevi Atina elçiliğidir, orada ölmüştür.

Reşat Bey sonraları Rumeli Beylerbeyliği rütbesini kazanarak paşa olmuş ve idare hizmetlerinde bulunarak inmeli olarak ölmüştür. Ali Ferruh'un babasıdır.

En son dönenleri Ali Suavi'dir. Mithat Paşa'nın muhaliflerinden olduğundan ilerideki makalelerde anlatılacağı üzere paşanın İstanbul'dan Avrupa'ya uzaklaştırılmasında Basiret gazetesine birtakım yazılar yazmış ve bu sayede padişah sarayına sızmıştı. Bir aralık Sultani Mektebi (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne atanmıştı. Gayet idaresiz ve çulpaz bir adamdı (hırpani

giyimli). Kapamacılardan aldığı hazır bir kostüm ile zibidi kıyafeti bilenlerin gözü önündedir. Okulun yönetim ve öğretimini karma karışık etti. Genç Türklerin Paris'te bu yalancı şöhrete yüz vermemeleri pek haklı imiş. Okuldan alındığında kinini içinde saklayıp Sultan Murad'ı (V. Murad) padişah yapmak üzere silahlı bir toplulukla Çırağan Sarayı'na hücum etmek gibi bir delilikte bulunduğu gün sarayın bahçesinde öldürülmüştür. 17 Cemaziyülula 1295-1878.

Başkanları olan Mehmet Bey babasının ve amcasının ısrarları üzerine politikadan çekilmişti.

AÇIKLAMALAR

1 — Kuleli Olayı Abdülmecid'in padişahlığının son senelerinde 1859 yılında çoğunluğunu o zamanki Tophane Müşirliği memurlarından oluşan ve içlerinde ulema ve asker sınıfından bazı önemli şahısların da bulunduğu anlaşılan gizli bir kuruluşun devlete karşı bir harekete girişmek üzere birleşmeleri ve fakat girişimi gerçekleştirmeye vakit ve imkân bulamadan yakalanarak bugünkü Kuleli Askeri Lisesinde (o zaman okul değil kışla idi) yargılanmaları ve katılanlara çeşitli cezaların verildiği bir olaydır. Katılanların gerçek amaçlarının n olduğu hâlâ kesinlik kazanmamış olan bu olay hakkında bir kısım yazarlar Türkiye'de meşruti bir idare kurmak amacını güttüğünü söyledikleri gibi bir kısmı da Sultan Abdülmecid devrindeki ilerici hareketlere karşı bir reaksiyon ve Abdülmecid'i tahttan indirerek Abdülaziz'i padişah yapmak olduğunu ileri sürerler. Bugün olay hakkındaki en yakın hüküm ne meşrutiyet rejim taraftarlığı ne de gericilik akımı olmadığı, ancak, imparatorlukta bu çeşit İlk ayaklanma teşebbüsü olduğudur.

2— Burada anlatılan olaylarla Yeni Osmanlıların bir ilişkisi yoktur. Yazarın an tattığı olaylarla ilgili topluluğun adı "Meslek" kuruluşudur. Yakın zamanlara kadar meslek kuruluşu ile Yeni Osmanlılar aynı kuruluş olarak kabul ediliyordu. Yeni Osmanlılar 1867 yazında Paris'te bir araya gelen Ziya Be; (Paşa), Namık Kemal, Ali Suavi gibi o devrin ünlü yazarlarının kendileri hakkında kullandıkları bir deyimdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak. Prof. Dr Kaya Bilgegil: Yeni Osmanlılar. Ankara 1976. E. Koray: Yeni Osmanlılar Belleten Ankara 1984.

3— Mahmut Nedim Paşa, Ali Paşa'nın ölümü üzerine 1871'de sadrazam olan ve Sultan Abdülaziz'e yaranmak için her şeyi yapan, Rus taraftarlığı politikası dolayısıyla Nedimof diye adlandırılan M. Nedim Paşa devlet borçlarını bir bildiri ile yarıya indirerek içte ve dışta devletin itibarını düşürmüş ve nihayet bu kötü politikası ile Abdülaziz'in tahttan indirilmesine rol oynamış bir devlet adamıdır.

4— Salih Efendi o devrin ünlü tıp bilginlerinden olup Avrupa'da ilk tıp öğretimi görmüş doktorlardan olup ilk üniversitenin kurulduğunda burada fizik dersleri vermiş, hekim başı unvanı ile zamanında büyük saygı görmüştür.

5— Şair Ziya Paşa Sultan Abdülaziz tahta çıktığı sırada sarayda Mabeyn başkâtipliği görevini yapmakta iken sık sık Ali Paşa hakkında padişaha şikâyetle bulunduğundan onun önerisi üzerine bu görevden alınmış ve Kıbrıs Mutasarrıflığına gönderilmiştir.

6— Mustafa Fazıl Paşa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın oğludur. Kardeşi İsmail Paşa'nın çevirdiği fırıldakları sonucu Mısır'a vali olma hakkını kaybedince İstanbul'a gelmiş ve kardeşinin yerine geçmek için padişah ve devlet adamlarıyla ilişkiler kurmuştur. Bir aralık hükümette Meclis-i Hazain başkanlığı görevini de yapmış ise de Fuad Paşa ile arası açıldığından İstanbul'dan uzaklaştırılmış, Fransa'ya giderek orada Genç Osmanlılarla işbirliği yapmıştır.

7— Yazarın bu hükmünü kabul etmek zordur. İleride de görüleceği gibi bu gençlerin koruması kendi çıkarları için olduğunu söylemek daha gerçekçi bir görüş olduğu kanısındayız.

8— Yeni Osmanlılar kendilerini daha önce Türkistan'm Erbab-ı Şebabi, İttifak-ı Hamiyet gibi adlarla anıyorlardı.

9— Leon Cahune bir Fransız yazar ve tarihçisi olup Türk tarihi üzerinde yazılar yazmış ve Türklere yakınlığı ile tanınmıştır.

10— Verdu'nun gözlükçü dükkânı tünelin Beyoğlu tarafındaki kapısının karşısına rastladığı, ancak sahibinin, adı, yazarın dediği gibi Vik değil Coque (Kok) olduğu Ebuzziya Teyfik'in Yeni Osmanlılar tarihi adlı eserinde belirtilmektedir. Ebuzziya olayların içinde bulunmuş olduğuna göre onu sözünün doğru olduğuna inanmak gerek. Yazarın bugün dediği zaman XX. yüzyıl başlarıdır.

11— Doğuştan doğuşçu olarak kabul ettiği kişi Namık Kemal'dir.

12— Tanzimat devlet adamlarından Mithat Paşa dışında Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa gibi şahısların parlamenter hürriyet rejimi hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu bugün de kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız o devri yaşamış olanların anlattıklarına göre üçlerin (Reşit, Ali ve Fuad paşalar) arasında Fuad Paşa'nın parlamenter rejime taraftar olduğu ve yaşasa idi memleketi bu yola götüreceğine dair bazı işaretler bulunmaktadır.

13— 11 numaralı makalenin 24 sayılı açıklamasına bak.

14 — Yukarıda söylendiği gibi sarayda mabeyn kâtibi olduğu ve yeni padişah Sultan Abdülaziz'le yakınlığı bulunduğu sırada Ali Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması yolundaki sözleri ima edilmek isteniyor.

15— Güllü Agop Efendi ilk Türk tiyatrosunun kurucularından idi Özellikle 1868'de Gedik Paşa'da açtığı ve kendi adıyla da anılan Osmanlı Tiyatrosunda Namık Kemal'in yazdığı Vatan Veyahut Silistre adlı piyesinin halktan gördüğü yakın ve coşkun ilgi üzerine tiyatrosu bir müddet kapatılmış ve Namık Kemal Magosa'ya sürülmüştü.

16— Teyfik Bey meşhur Ebuzziya Teyfik Bey'dir ki yazılarıyla ve eserleriyle olduğu kadar kurduğu yayın ve basımevi ile Türk kültürüne büyük hizmetlerde bulunmuş bir vatanseverdir. Abdülhamid II. 'in tahta çıkışı üzerine diğer bu çeşit sürgünlerle beraber İstanbul'a dönmüştür.